

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора економічних наук, професора
Іванова Юрія Борисовича
на дисертаційну роботу Воргач Олени Анатоліївни на тему
«Методи прибуткового оподаткування у стимулуванні розвитку людського
капіталу», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 051 – Економіка

1. Актуальність теми дослідження

В останнє десятиліття світова економіка знаходиться під впливом технологічних та інноваційних трансформацій, які відбуваються у виробництві та визначають сучасну промисловість як важливий напрям економічного розвитку країн. Засноване на кіберфізичних системах виробництво стає автоматизованим, що спрощує його процеси та робить його більш гнучким. При такому виробництві зростає роль людини, функції якої підтримувати, контролювати та забезпечувати його ефективну роботу. Висококваліфікований персонал, що володіє сучасними знаннями та цифровими навичками, стає основним драйвером розвитку сучасної промисловості. До того ж, в умовах технологічних змін персонал має постійно підвищувати свою кваліфікацію, що передбачає отримання ним освіти впродовж усього життя.

Отже, людський капітал набуває нового якісного значення, а стимулування його розвитку потребує залучення інвестицій в освіту, зокрема у вищу, яка є центральним елементом розвитку людського капіталу в період Четвертої промислової революції. Однією з форм інвестування вищої освіти з боку держави може бути податок на доходи фізичних осіб. Використання його інструментів може послужити стимулом для залучення людей до навчання.

Модернізація національної промисловості для розвитку економіки України та підвищення її конкурентоспроможності запланована Національною економічною стратегією 2030, яка також включає завдання щодо забезпечення підготовки висококваліфікованих кадрів. Проте на практиці в Україні відбувається поступове зменшення державних та приватних інвестицій у вищу освіту, яка є важливим чинником формування і розвитку людського капіталу. Це, в свою чергу, негативно позначається на

підготовці висококваліфікованих кадрів, що буде стимулювати модернізацію та розвиток національної промисловості. Тому виникає необхідність удосконалення системи індивідуального прибуткового оподаткування в Україні в контексті забезпечення розвитку людського капіталу шляхом використанням інструментів податку на доходи фізичних осіб для інвестування у вищу освіту.

Отже, зазначене обумовлює актуальність теми дисертаційної роботи та важливість поставлених завдань. Обґрунтування теоретичних положень та розробка науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо стимулювання розвитку людського капіталу методами індивідуального прибуткового оподаткування в Україні, що є метою дисертаційної роботи Воргач О.А., має важливе наукове і практичне значення.

2. Зв'язок теми з пріоритетними напрямами розвитку науки, державними та галузевими науковими програмами

Підтвердженням актуальності дисертаційної роботи є виконання здобувачем науково-дослідних робіт відділу фінансово-економічних проблем використання виробничого потенціалу Інституту економіки промисловості НАН України за такими темами.

«Напрями становлення смарт-промисловості в Україні» (№ державної реєстрації 0116U004195, 2016-2019 р.), у рамках якої автором виконано аналіз теоретичних концепцій прибуткового оподаткування доходів фізичних осіб, визначено особливості стимулювання його методами розвитку людського капіталу в Україні та зарубіжних країнах, розроблено рекомендації щодо реформування прибуткового оподаткування для забезпечення інвестицій у навчання.

«Довгострокові фактори і тенденції розвитку національної промисловості в умовах Четвертої промислової революції» (№ державної реєстрації 0119U001473, 2019-2022 р.), де проведено оцінку інвестицій у людський капітал в Україні та виявлено зворотну залежність частки висококваліфікованого персоналу від реальних витрат на вищу освіту, встановлено наявність загальної тенденції в зарубіжних країнах, згідно з якою більшим витратам на освіту відповідає вищий рівень кваліфікації людей та більші обсяги ВВП, що узгоджується з положеннями економічної теорії; розроблено науково-методичний підхід до оцінювання витрат держави на

пільги з податку на доходи фізичних осіб на вищу освіту, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу, надано оцінку ефективності цих витрат та їх впливу на економічне зростання, розроблено рекомендації щодо стимулювання формування людського капіталу для розвитку національної промисловості України.

Науковий проект за темою «Технологічні розриви та шляхи їх подолання в умовах глобальної нестабільності» (№ держреєстрації 0119U001660, 2019 р.), де проведено аналіз формування STEM-персоналу в Україні в контексті технологічних розривів цифрових навичок та надано рекомендації щодо їх подолання та розвитку людини.

3. Основні наукові положення, висновки і рекомендації, що сформульовані в дисертації, їх новизна, рівень обґрунтованості

Для реалізації мети і завдань дисертаційної роботи використано комплекс взаємодоповнюючих методів наукового дослідження економічних процесів та явищ.

У першому розділі «Теоретичні основи податкового стимулювання розвитку людського капіталу» визначено значення людського капіталу в розвитку сучасної промисловості (с. 32-41), досліджено теоретичні концепції прибуткового оподаткування фізичних осіб (с. 42-59), на основі аналізу зарубіжного досвіду обґрунтовано застосування прибуткового податку для стимулювання розвитку людського капіталу (с. 59-78), розроблено концептуальні положення стимулювання розвитку людського капіталу методами прибуткового оподаткування (с. 78-93).

У другому розділі «Науково-аналітичне обґрунтування стимулювання розвитку людського капіталу методами прибуткового оподаткування» проведено оцінку інвестицій у людський капітал в Україні (с. 97-119), досліджено використання методів прибуткового оподаткування в стимулюванні розвитку людського капіталу в Україні (с. 120-129), проведено моделювання динаміки обсягу ВВП з урахуванням фактору людського капіталу (с. 129-144), обґрунтовано вплив якості праці на розвиток промисловості та обсяг ВВП в Україні (с. 144-176).

У третьому розділі «Оцінка економічних наслідків стимулювання розвитку людського капіталу методами прибуткового оподаткування в Україні» спрогнозовано податкові витрати на стимулювання розвитку

людського капіталу в Україні (с. 181-190), проведено оцінку ефективності податкових витрат на стимулювання розвитку людського капіталу (с. 190-205), розроблено та обґрунтовано рекомендації щодо стимулювання розвитку людського капіталу для прискорення зростання національної промисловості (с. 205-213).

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає у подальшому розвитку науково-теоретичних положень, розробці та реалізації науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо обґрунтування методів індивідуального прибуткового оподаткування у стимулюванні розвитку людського капіталу з урахуванням особливостей економічного розвитку та інституційного середовища України.

У роботі дісталася подальшого розвитку концепція людського капіталу, відмінність якої від раніше відомих полягає у виокремленні ролі висококваліфікованого персоналу та обґрунтуванні необхідності збільшення інвестицій у вищу освіту, виходячи з прискорення застарівання отриманої раніше освіти в умовах технологічного розвитку, що дозволяє визначити шляхи стимулювання населення до здобуття вищої освіти та подальші напрямки розвитку людського капіталу (с. 32-41).

Здобувачем удосконалено науково-методичні положення щодо стимулювання інвестицій у вищу освіту в Україні в контексті індивідуального прибуткового оподаткування шляхом оцінки впровадження податкового кредиту з ПДФО, що повністю відшкодовує витрати фізичних осіб на навчання. Це сприятиме активізації інвестування у вищу освіту фізичних осіб, розвитку людського капіталу та підвищенню темпів економічного зростання (с. 42-84).

Науковий і практичний інтерес має запропонований у роботі методичний підхід до визначення впливу інвестицій у вищу освіту на підвищення якості людського капіталу та економічне зростання шляхом встановлення залежності частки висококваліфікованого населення від розміру витрат на вищу освіту та залежності обсягу ВВП від частки населення з високою кваліфікацією на основі проведення емпіричних оцінок, що дозволяє обґрунтувати застосування заходів з інвестування у вищу освіту населення, зокрема за допомогою методів ПДФО (с. 97-119).

Важомим результатом проведеного дослідження виступає розроблена дисертантом модель економічного зростання на основі модифікації функції

Кобба-Дугласа з непостійною еластичністю заміщення від 3-х незалежних факторів, відмінність якої від раніше відомих полягає у встановленні (шляхом побудови та параметризації низки функцій) таких залежностей: питомої ваги висококваліфікованого зайнятого населення від реальних витрат на вищу освіту; реальної заробітної плати від питомої ваги висококваліфікованих та курсу долару США; обсягу ВВП від реальної заробітної плати, інвестицій в основний капітал та індексу долару. Модель дозволяє спрогнозувати обсяги ВВП в залежності від витрат на освіту та оцінити вплив інвестицій у розвиток людського капіталу на економічне зростання (с. 129-176).

Автором вперше розроблено науково-методичний підхід до оцінювання впливу методів індивідуального прибуткового оподаткування на стимулування розвитку людського капіталу в Україні. Цей підхід представлено алгоритмом економетричних моделей для розрахунку очікуваного прогнозного обсягу ВВП з урахуванням рівня кваліфікації зайнятого населення та витрат на її отримання, зокрема на пільги з ПДФО на вищу освіту, а також з урахуванням інвестицій в основні виробничі фонди та індексу долару (с. 144-176). Застосування підходу дозволяє визначити ефективність пільг з ПДФО, окупність витрат на них та доцільність їх використання як стимулу до навчання в інституційних умовах економіки України (с. 181-205).

Здобувачем обґрунтовано рекомендації щодо розвитку людського капіталу в Україні: 1) затвердження законодавства щодо освіти дорослих, яке передбачає розробку правових механізмів розширення доступу дорослих до освіти; 2) впровадження освітніх програм, що відповідають потребам сучасного ринку праці, у закладах вищої та післядипломної освіти; впровадження податкового кредиту з ПДФО, що дозволяє повністю відшкодовувати витрати на вищу та післядипломну освіту; 3) звільнення від ПДФО дивідендів фізичних осіб, що додатково дозволить залучати інвестиції у промисловість; 4) державне стимулування бізнесу (пайова фінансова участь) у створенні освітніх центрів на підприємствах для окремих галузей промисловості (с. 205-213).

Отримані дисертантом наукові результати мають високий ступінь обґрунтованості, що підтверджується узагальненням достатньої кількості фундаментальних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, використанням значного обсягу статистичної інформації та доцільним

застосуванням методів соціологічних досліджень, широкою апробацією. Проведене дослідження цілком відповідає поставленій меті, що відповідає темі дослідження, визначенім об'єкту і предмету дослідження та поставленим у роботі завданням. Дослідження характеризується логічним та послідовним викладом матеріалу. В зв'язку з цим, можна стверджувати, що дисертаційна робота Воргач О.А. є самостійним авторським дослідженням, що не порушує норми законодавства про захист авторського права, усі використані у роботі джерела інформації мають посилання.

4. Практична значущість висновків та рекомендацій дослідження

На основі загальнонаукових принципів, закономірностей соціально-економічного розвитку, економічних законів, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, творчого опрацювання та критичного осмислення робіт вітчизняних і зарубіжних вчених, статистичної інформації здобувачем Воргач О.А. зроблені узагальнення, які мають теоретико-методичне та науково-практичне значення при розробці рекомендацій щодо стимулування розвитку людського капіталу методами прибуткового оподаткування. Це підтверджено довідками про впровадження у діяльності Директорату вищої освіти і освіти дорослих Міністерства освіти і науки України при розробці політики подальшого реформування системи вищої освіти (лист № 1/11-6771 від 24.07.2019 р.), Міністерства соціальної політики України при підготовці стратегічних документів із соціальної політики України, оцінки актуальних проблем та перспектив її формування (лист № 13368/0/2-19/51 від 18.07.2019 р.), Міністерства економічного розвитку і торгівлі України при запровадженні в Україні підходу смарт-спеціалізації, який спрямовано на визначення економічної спеціалізації регіонів із урахуванням особливостей структури региональної промисловості, економіки в цілому та інноваційного компоненту (лист № 3021-09/29416-07 від 16.07.2019 р.), Торгово-промислової палати України для підготовки заходів щодо розвитку людини (лист № 3244/15.0-7.3 від 17.12.2019 р.).

5. Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих працях

Обґрунтованість та достовірність отриманих результатів дослідження, наукових положень та рекомендацій дисертанта підтверджено їхньою

апробацією та схваленням на міжнародних науково-практических конференціях.

Усі вагомі розробки, наукові положення та результати дослідження опубліковані автором у виданнях відповідно до нормативних вимог Міністерства освіти і науки України. Основні результати дисертаційної роботи знайшли своє відображення у 14 наукових працях загальним обсягом 30 д.а., з яких особисто автору належить 8,3 д.а., у тому числі участь у колективній монографії, 1 стаття у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 3 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 9 тез матеріалів конференцій. Загальний обсяг публікацій – 30 д.а., з яких особисто автору належить 8,3 д.а. Кількість, обсяг і якість друкованих праць відповідають нормативним вимогам та повною мірою відображають наукові результати дослідження.

Дисертація написана сучасною українською мовою із застосуванням сукупності мовних прийомів, що забезпечують науковий ступінь викладу матеріалу. Матеріали викладені в анотації, ідентичні основним положенням та висновкам дисертаційної роботи. Текст анотації та дисертаційної роботи в повній мірі розкриває основні наукові напрацювання, ступінь новизни авторського доробку, рекомендації щодо можливостей практичного використання отриманих результатів. Анотація відображає зміст основних положень дисертації та відповідає встановленим вимогам.

6. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

6.1. Податкове стимулювання розвитку людського капіталу може бути реалізоване за допомогою інструментарію податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств, соціальних внесків, ПДВ та деяких інших податків. Тому цілком обґрутованим уявляється фокусування дослідження на одному з важливіших напрямів – індивідуальному прибутковому оподаткуванні, що й реалізовано у визначені мети та об'єкта дослідження (стор. 25 дисертації). Разом з тим авторці слід було б більш детально обґрунтувати свій вибір.

6.2. На стор. 37 дисертації з посиланням на доповідь Світового банку "COVID-19 and Human Capital" основними елементами людського капіталу визначені освіта та охорона здоров'я. А в фокусі подальшого дослідження

залишається тільки одна з них – освіта. Такий вибір авторки, на наш погляд, також потребує окремого обґрунтування.

6.3. На сторінці 106 (рис 2.3) наведено статистичний взаємозв'язок частки висококваліфікованого персоналу і витрат на вищу освіту з урахуванням 4-річного часового лагу в Україні. Певні сумніви викликає обрана тривалість лагу, оскільки дослідження стосувалося періоду 2010-2018 рр., а в цей час працевлаштування випускників бакалавріату ще не набуло масовості, в тому числі у зв'язку з відставанням від тенденцій розвитку вищої освіти процесів реформування нормативно-правової бази трудового законодавства.

6.4. Висновок щодо прийнятності застосованої бази та ставки ПДФО в Україні (стор. 127, п.1) уявляється дещо дискусійним. Теза про відносно невеликий розмір податкової ставки в Україні (18%) ґрунтуються на порівняльному аналізі ПДФО в Україні та країнах ЄС, хоча сприйняття рівня податкового навантаження залежить також від рівня отримуваних доходів, а співвідношення цього показника в Україні та країнах ЄС значно перевищує відповідне співвідношення податкових ставок. Оскільки країни ЄС в переважній більшості застосовують прогресивні шкали податкових ставок порівнювати пропорційну ставку в Україні слід не з середньою по шкалі, а з тими ставками, що відповідають низьким доходам. Не зовсім коректним є також висновок щодо податкової нейтральності прямого оподаткування. Справа в тому, що однакове кількісне значення рівня ставки (18%) не свідчить про однакове податкове навантаження, оскільки базою оподаткування за корпоративним податком є прибуток, а за ПДФО – дохід.

6.5. Цікавими та дуже важливими уявляються розроблені авторкою рекомендації щодо розвитку людського капіталу в Україні: удосконалення законодавства в частині освіти дорослих, впровадження сучасних освітніх програм, звільнення від ПДФО дивідендів фізичних осіб та державне стимулювання створення освітніх центрів (стор. 207-209). Проте цей результат дисертаційної роботи, який безумовно має значну практичну цінність, на мій погляд, не слід було б класифікувати як науковий результат, що має новизну, тим більш, що нових наукових результатів в роботі достатньо й без нього.

6.6. Дискусійною уявляється пропозиція авторки щодо одночасного запровадження пільг у вигляді податкового кредиту та податкової знижки щодо витрат на освіту резидентів з можливістю перенесення

некомпенсованої частини витрат на майбутні періоди до повного їх погашення (стор. 208). Ці пільги є однотипними та альтернативними – вони застосовуються в різних країнах, проте досвід їх одночасного застосування для тих самих витрат відсутній.

Разом з тим, висловлені зауваження і зазначені недоліки мають переважно дискусійний характер і не знижують позитивну оцінку теоретичного рівня та практичного значення результатів дисертаційної роботи Воргач О.А..

7. Загальний висновок

Дисертаційна робота Воргач Олени Анатоліївни «Методи прибуткового оподаткування у стимулуванні розвитку людського капіталу» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що пропонує вирішення важливого наукового та практичного завдання з поглиблення теоретичних положень та розробки науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо стимулування розвитку людського капіталу методами індивідуального прибуткового оподаткування з Україні.

Ступінь наукової новизни отриманих результатів, теоретичне і практичне значення, достовірність отриманих висновків і рекомендацій, актуальність теми дослідження дозволяють зробити висновок, що дисертаційна робота «Методи прибуткового оподаткування у стимулуванні розвитку людського капіталу» відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06 березня 2019 р., а її автор, Воргач Олена Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальність 051 – Економіка.

В.о. директора Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України,
доктор економічних наук, професор

Ю.Б. Іванов